Academic Article; Received: 2019-01-22; Revised: 2019-04-19; Accepted: 2019-06-01.

บันทึกพับสาแพทย์พื้นบ้าน ตำบลห้วยแก้ว อำเภอภูกามยาว จังหวัดพะเยา

The Phapsa Notes of Folk Medicine at Huaykaew Sub-district, Phukamyao District in Phayao Province

จักรแก้ว นามเมือง[1], มงคลกิตติ์ โวหารเสาวภาคย์[2]

Jakkaew Nammuang[1], Mongkhonkit Wohansaovapak[2]

ข้าราชการบำนาญ[1], มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา[2]

Retired Government Official[1],

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phayao Campus[2]

Corresponding Author, E-mail: chakkaew.mcu@thaimail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาและจำแนกลักษณะของพับสาแพทย์พื้นบ้าน นอกจากนี้ ยังได้ปริวรรตและวิเคราะห์ตามองค์ความรู้ 4 ด้าน คือ พิธีกรรมบำบัด (จิตบำบัด) กายบำบัด อาหารบำบัด และการประพฤติปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ

การศึกษาครั้งนี้ได้สัมภาษณ์แพทย์พื้นบ้านและอ่านพับสา พบว่า วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านของผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณภาคเหนือของประเทศไทย มี 2 รูปแบบ คือ 1) บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร 2) การบอกเล่าด้วยวาจา ซึ่งการบันทึกภูมิปัญญาพื้นบ้านลงบนกระดาษสาด้วยอักขระล้านนาที่เรียกว่า พับสา เป็นอีกวิธีหนึ่งที่สืบทอดตำราแพทย์พื้นบ้านของบรรพบุรุษ ส่วนใหญ่เก็บรักษาไว้ในวัดและโดยปราชญ์ชาวบ้านที่อ่านอักขระล้านนาได้ บทบาทสำคัญของปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้ช่วยเหลือคนในชุมชนจากความรู้ในพับสา ผ่านพิธีกรรมการสืบชะตา การสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น สำหรับการปริวรรตพับสาแพทย์พื้นบ้าน จำแนกเป็น 3 ด้าน 1) พิธีกรรมบำบัด (จิตบำบัด) ปริวรรตได้ 2 เล่ม 2) อาหารบำบัด ปริวรรตได้ 4 เล่ม และ 3) การประพฤติปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ ปริวรรตได้ 2 เล่ม เนื้อหาที่บันทึกประกอบด้วย 1) พิธีกรรมบำบัด ได้แก่ คำไหว้คุณหลวง และพิธีสู่ขวัญควาย

2) อาหารบำบัด แบ่งการวิเคราะห์สูตรยา ดังนี้ (1) สูตรยาสมุนไพร แบ่งตามอาการของโรค สูตรยารักษาโรคสันนิบาต (ยารักษาอาการชัก) เป็นต้น (2) ยาสมุนไพร แบ่งตามเภสัชวัตถุ พืชวัตถุ เป็นต้น และ 3) การประพฤติปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ มีการบันทึกองค์ความรู้เกี่ยวกับฤกษ์ยาม เช่น บันทึกแม่วันหนไท บันทึกวันเม็ง วันป่วย และวันสำคัญอื่น ๆ

คำสำคัญ: พับสา; แพทย์พื้นบ้าน; ยาสมุนไพร; จังหวัดพะเยา

Abstract

This article aims to study the background and design of Phapsa notes of folk medicine. Furthermore, it is to transliterate and analyze it according to four bodies of knowledge as follows: 1) ritual therapy (psychotherapy), 2) physical therapy; 3) food therapy; 4) practice to environment and super nature.

This study is based on interviewing the folk medicine man and reading the Phapsa notes. It is found that the maintenance of local wisdom in northern Thailand is divided into two forms: 1) written history; 2) oral tradition. These are recalled by Lanna language and noted on a mulberry paper called Phapsa. It is one of methods to inherit the folk medicine of ancestors. Overall notes are kept in monastery and by sage villagers who had known Lanna language. Their roles have helped people to benefit from Phapsa through ritual, destiny, and exorcise ceremony, etc. For transliterating Phapsa notes, there are divided into three aspects as follows: 1) ritual therapy: it is transliterated into two books; 2) food therapy: it is transliterated into four books; and 3) practice to environment and super nature: it is divided into two books. For analyzing the details of Phapsa notes, there are too divided into three aspects as follows: 1) ritual therapy: it has two books, that is Words for Respecting Obligation and Thank Ceremony of Buffalo; 2) food therapy: it has two drug calculations: (1) herbal calculation: it is divided by symptoms of disease, drug calculations for paroxysm, etc.; (2) herbal medicine: it is divided by herbs, plants, etc.; and 3) practice to

environment and super nature: it has noted the body of knowledge about auspicious times, such as a Note of Mae Hon Tai, a Note of Mae Wan Meng, Wan Puai, etc.

Keywords: Phapsa Notes; Folk Medicine; Herbal Medicine; Phayao

บทนำ

ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถในการแก้ปัญหา การเรียนรู้และเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมตระหนักรู้ในคุณค่าว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้ใช้ในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมนั้น ๆ จึงสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่เพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์หรือเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน (ยิ่งยง เทาประเสริฐ และกันยานุช เทาประเสริฐ, 2547) ซึ่งในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่าการบำบัดรักษาโรคตามวิธีของแพทย์แผนไทยหรือแพทย์แผนโบราณ โดยแพทย์พื้นบ้านหรือหมอเมืองของไทยเป็นผู้ที่ต่อเทียนภูมิปัญญาไว้ จากบรรพบุรุษมาหลายชั่วอายุคนด้วยการเรียนรู้ที่จะสร้างผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นส่วนที่ได้จากพืช สัตว์และแร่ธาตุ รวมทั้งวิธีการการดูแลส่งเสริมสุขภาพให้แก่ชุมชนในท้องถิ่นที่ตนอยู่อาศัย การเกิดแพทย์พื้นบ้านจึงค่อย ๆ เป็นไปจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีพื้นฐานจิตใจที่ต้องการช่วยเหลือผู้อื่น บำบัดโดยไม่หวังสินจ้างรางวัล (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2548)

การแพทย์พื้นบ้าน (Folk Medicine) เป็นระบบการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชนที่มีการคิดค้น สั่งสมและถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษมาอย่างยาวนาน มีความหลากหลายแตกต่างกันในแต่ละสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นวิธีการวินิจฉัยและการรักษาโรคพื้นบ้านของไทยจึงมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อทั้งที่เป็นวิทยาศาสตร์ ศาสนาและไสยศาสตร์ (เสาวภา พรศิริพงษ์, 2538) การบำบัดและรักษาโรคด้วยวิธีแพทย์แผนไทยจากแพทย์พื้นบ้านเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่มีคุณค่าคู่กับคนไทยมาแต่ดั้งเดิม เป็นประสบการณ์การต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชีวิต และดูแลรักษาตัวเองให้หายจากโรคภัยต่าง ๆ จากการสืบทอดองค์ความรู้ของการบำบัดและรักษาโรคจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นรากฐานภูมิปัญญาที่ยั่งยืนภายในสังคมไทย

เนื้อเรื่อง

ความหมายของพับสา

คำว่า พับสา หมายถึง สมุดที่ประดิษฐ์จากหนังสาหรือกระดาษสาชนิดหนา ทำจากเยื่อของต้นไม้สา สีน้ำตาลอ่อนคล้ายสมุดข่อย มักใช้บันทึกวรรณกรรม คำประพันธ์หรือตำราพิธีกรรมต่าง ๆ ขนาดปกติประมาณ 7 X 15 นิ้ว แต่จะมีชนิดที่มีขนาดเล็กลงไปอีกหลายขนาด (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542: 4654) ภูมิปัญญาพื้นบ้านต่าง ๆ จึงถูกบันทึกลงในพับสา แม้กระทั่งภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านก็ถูกบันทึกลงในพับสา โดยเฉพาะบันทึกพับสาตำบลห้วยแก้ว ที่ค้นพบมี 40 เล่ม เป็นข้อมูลด้านแพทย์พื้นบ้านที่ครบองค์ความรู้ 4 ด้าน คือ พิธีกรรมบำบัด (จิตบำบัด) กายบำบัด อาหารบำบัด และการประพฤติปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งคนโบราณได้บันทึกองค์ความรู้เหล่านี้ตามภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมารุ่นต่อรุ่นและอาศัยองค์ความรู้จากประสบการณ์ของตนเองในการรักษา ทำการบันทึกลงในพับสา ผู้เขียนเห็นว่า ตำราพับสาเหล่านี้ควรถอดองค์ความรู้เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการแพทย์พื้นบ้าน และหากนำมาวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบแล้ว สามารถที่จะก่อประโยชน์ในการรักษาสุขภาพเบื้องต้น รวมทั้งเป็นทุนทางวัฒนธรรมและจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้ในอนาคต

ลักษณะของพับสาแพทย์พื้นบ้าน

พับสาแพทย์พื้นบ้านมีลักษณะเด่น ดังต่อไปนี้ 1) ระบบการแพทย์แบบองค์รวม คือ การมีแนวคิดพื้นฐานที่เกี่ยวกับความเจ็บป่วย ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง ความผิดปกติทางร่างกายเท่านั้น แต่รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและสภาพแวดล้อม 2) การรักษาโรคได้ผลดีในกลุ่มที่ไม่ปรากฏอาการชัดเจน โดยที่หมอและผู้ป่วยเชื่อว่าเป็นโรคเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติที่แยกออกไม่ชัดเจนระหว่างอาการทางกายกับทางจิต 3) ความสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน เนื่องจากชาวบ้านและหมอพื้นบ้านต่างก็มีพื้นฐานทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต การศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน จึงไม่มีความแตกต่างหรือแปลกแยกในเรื่องชนชั้น 4) การเสียค่าใช้จ่ายน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับการแพทย์แผนปัจจุบันจะเห็นว่า ค่าใช้จ่ายในการรักษาจะถูกกว่าการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างมาก ผู้ป่วยสามารถกำหนดค่ารักษาได้ตามฐานะเศรษฐกิจของครอบครัว (ค่าสมนาคุณหรือค่าตอบแทนหมอ) 5) การวินิจฉัยและรักษาโรคโดยอาศัย

บริบททางสังคมวัฒนธรรม 6) การมีประสิทธิภาพในการรักษาโรคบางโรคได้ชัดเจน เช่น งูสวัด 7) ผู้ป่วยมีความพึงพอใจในการบริการ เพราะมีขั้นตอนไม่ยุ่งยาก ไม่ซับซ้อน

นอกจากลักษณะที่กล่าวมายังมีลักษณะบางประการที่ได้จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านตำบลห้วยแก้ว อำเภอภูกามยาว จังหวัดพะเยา นั่นคือ การเป็นตำราโบราณที่สืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษตกทอดมาสู่ลูกหลาน ส่วนใหญ่เก็บรักษาไว้ในวัดและเก็บรักษาโดยปราชญ์ชาวบ้านที่มีความสามารถในการอ่านอักขระล้านนา ตลอดจนครัวเรือนที่มีบรรพบุรุษเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่เสียชีวิตไปแล้ว พับสาจะถูกทิ้งไว้ให้ลูกหลานเก็บไว้เป็นที่ระลึก เท่าที่สำรวจพบมีจำนวน 119 เล่ม ปราชญ์ชาวบ้านที่อ่านอักขระล้านนาได้มีจำนวน 16 คน อายุมากสุด 81 ปี อายุน้อยสุด 48 ปี ส่วนใหญ่ปราชญ์ชาวบ้านอยู่ในวัยสูงอายุ บางคนมีปัญหาสุขภาพ บางหมู่บ้านไม่มีปราชญ์ชาวบ้าน เนื่องจากปราชญ์ได้เสียชีวิตไปแล้ว จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนพบว่า ปราชญ์เหล่านี้มีความรู้ความสามารถในการอ่านอักขระล้านนาอย่างดีเยี่ยม เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือคนในชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมการสืบชะตา การสะเดาะเคราะห์ การรักษาด้วยสมุนไพร การทำนาย การดูฤกษ์งามยามดี การดูแลด้วยการเช็ด การแหก การย่ำขาง เป็นต้น โดยส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดจากทางวัดในชุมชน โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ถ่ายทอดหลัก

จากการสำรวจพับสาที่บันทึกไว้ในครั้งนี้ พบว่า ส่วนใหญ่เป็นบันทึกเกี่ยวกับตำราสมุนไพร กระทั่งมีการแต่งตั้งชมรมหมอเมืองบ้านห้วยแก้วและผลิตตำรายาขาย แต่ยังไม่เป็นลักษณะเชิงพานิชย์ หมอเมืองคนใดผลิตจะเร่ขายเองเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม พับสาเหล่านี้ได้เก็บสะสมไว้อยู่ 2 แห่ง คือ 1) วัด เช่น วัดป่าฝาง มีจำนวน 30 เล่ม ส่วนใหญ่เป็นตำรายา 2) ปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นแพทย์พื้นบ้านหรือหมอเมือง บางคนเก็บไว้เป็นจำนวนมาก เช่น พับสาของนายตัน นามวงศ์ จำนวน 19 เล่ม ลักษณะของพับสามีขนาดสั้นยาวไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับเนื้อหาที่บันทึก บางเล่มเป็นขนาดเล็ก ขนาดกลางและขนาดใหญ่ ทุกเล่มบันทึกด้วยอักขระล้านนา

การปริวรรตพับสาแพทย์พื้นบ้าน

การปริวรรตพับสามีทั้งหมด 8 เล่ม โดยจำแนกลักษณะของพับสาแพทย์พื้นบ้านตามองค์ความรู้ 4 ด้าน ดังนี้

1. พิธีกรรมบำบัด (จิตบำบัด) 2 เล่ม ได้แก่ พับสาคำไหว้คุณหลวง โดยนายเกริกฤทธิ์ ฟักแก้ว และพับสาพิธีสู่ขวัญควาย ปริวรรตโดยนายเกริกฤทธิ์ ฟักแก้ว

2. กายบำบัด ไม่พบพับสาบันทึกข้อมูลด้านนี้

3. อาหารบำบัด (สมุนไพรบำบัด) 4 เล่ม ได้แก่ 1) พับสาของนายสม ใฝ่จิต อายุ 72 ปี 2) พับสาจากวัดป่าฝาง โดยนายสอน ดุเหว่า อายุ 74 ปี 3) พับสาของนายสอน ดุเหว่า อายุ 74 ปี และ 4) พับสาบ้านร้องโดยนายสอน ดุเหว่า อายุ 74 ปี

4. ด้านการประพฤติปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ 2 เล่ม ได้แก่ 1) พับสาของนายประเสริฐ ฟักแก้ว เป็นการบันทึกเกี่ยวกับฤกษ์ยามต่าง ๆ ทั้งวันดีและวันเสีย 2) พับสาของนายเกริกฤทธิ์ ฟักแก้ว เป็นการบันทึกเกี่ยวกับยันต์

การปริวรรตครั้งนี้มีการมอบหมายให้ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ด้านอักขระล้านนาเป็นผู้ปริวรรต จากการปริวรรตไม่พบพับสาที่บันทึกเกี่ยวกับกายบำบัด เช่น การนวด การแหก การย่ำขาง จากการสอบถามพบว่า หมอเมืองทางกายบำบัดจะได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษโดยการบอกเล่าด้วยวิธีการสอนปากต่อปากและฝึกปฏิบัติ จึงไม่นิยมบันทึกไว้ในพับสา ส่วนข้อมูลที่ได้จากการปริวรรตจะดำเนินการต่อไปด้วยการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มเพื่อนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานและมอบให้กับชมรมหมอเมืองเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไปในอนาคต

การวิเคราะห์พับสาแพทย์พื้นบ้าน

จากการสำรวจและวิเคราะห์ในครั้งนี้ สามารถจำแนกพับสาพื้นบ้านเป็น 3 ด้าน ดังนี้

1. พิธีกรรมบำบัด (กายบำบัด) ได้แก่ 1) คำไหว้คุณหลวง เป็นการสวดบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณพระอริยเจ้า คุณบิดามารดา คุณครูบาอาจารย์ เป็นต้น เป็นการสวดบูชาเพื่อการระลึกถึงพระคุณและความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง แคล้วคลาดจากศัตรูทั้งหลาย 2) พิธีสู่ขวัญควายหรือฮ้องขวัญควาย เป็นพิธีที่ทำหลังจากปลูกข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว เป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงบุญคุณของควายที่ได้ให้แรงงานไถนา บางครั้งอาจมีการเฆี่ยนตี ดุด่า จึงต้องทำพิธีเพื่อเป็นการขอขมาที่ได้ล่วงเกิน และสอนให้รู้จักความกตัญญูรู้คุณ มีเมตตากรุณา สำนึกในความผิดของตน ผู้ทำพิธีมักเป็นเจ้าของควายหรือในกรณีที่ไม่สันทัดในการทำพิธีอาจให้ผู้อื่นทำแทนได้ การทำพิธีสู่ขวัญควายจะประกอบ

พิธีในบริเวณคอกควาย โดยจัดเตรียมหญ้าอ่อนประมาณ 1-2 ตะกร้า (กวย) ซึ่งเพียงพอสำหรับให้ควายกินในช่วงทำพิธี นอกจากนี้ ยังต้องเตรียมดอกไม้ธูปเทียน 3 กรวย (ธูป 4 ดอก เทียน 4 เล่ม) ไก่ต้ม 2 ตัว เหล้าขาว 1 ขวด ข้าวเหนียว 1 ปั้น กล้วยสุก 1 ลูก หมาก 1 คำ พลู 1 ใบ ด้ายสายสิญจน์ และน้ำส้มป่อย ผู้ประกอบพิธีจะนำเครื่องพิธีวางไว้ที่มุมใดมุมหนึ่งของคอกควาย แล้วใส่แอกเข้ากับควาย จากนั้นกล่าวคำเชิญขวัญ เมื่อกล่าวถึงท่อนที่ว่า “ปลดแอกแล้ว” ให้ทำการปลดแอกออก แล้วนำกรวยดอกไม้ธูปเทียนผูกไว้ที่เขาควายข้างละ 1 กรวย อีกกรวยผูกไว้ที่ด้านหลังของหัวควาย หลังจากกล่าวคำเชิญขวัญจบจะป้อนข้าวป้อนน้ำให้ควาย พร้อมกับนำน้ำส้มป่อยมาประพรมควายเป็นการขอขมา การประกอบพิธีอาจมีรายละเอียดแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น

2. อาหารบำบัด (สมุนไพรบำบัด) ผู้เขียนได้แบ่งตำรับยาสมุนไพรตามอาการของโรค เพื่อง่ายต่อการรวบรวมและวิเคราะห์ นอกจากนั้น ยังสามารถเทียบเคียงตัวยาแต่ละตำรับได้ง่ายขึ้น ตำรับยาเหล่านี้ต้องนำไปเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาโรค โดยการวิเคราะห์ตัวยาต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ สามารถผสมผสานตัวยาจากตำรับต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งจะต้องอาศัยหมอเมืองที่มีความชำนาญในการรักษาโรคด้วยสมุนไพร ในการวิเคราะห์สามารถแยกอธิบายได้ ดังนี้

1) ตำรับยาสมุนไพร แบ่งตามอาการของโรค

กลุ่มที่ 1 ยารักษาโรคสันนิบาต (ยารักษาอาการชัก) ยารักษาโรคนี้มียาจำนวนมาก เฉพาะพับสาของวัดป่าฝาง มีจำนวน 30 ชนิด เช่น ยาสันนิบาตไข้รากสาด ยาสันนิบาตเจ็บหัวปวดหัว (ปวดศีรษะ) ยาสันนิบาตซะโต๊ก (ยาสันนิบาตชัก) ยาสันนิบาตกั่งไห้ (สันนิบาตสะดุ้งร้องไห้) ยาสันนิบาตกั๊ด (ยาสันนิบาตจุกเสียดแน่นออก) เป็นต้น

กลุ่มที่ 2 ตำรับยารักษาโรคขาง โรคซาง (โรคร้อนใน โรคในเด็ก) เช่น ยาขางปากสุก (ปากเป็นตุ่มพอง) ยาขางหลวงขางพุขางพอง ยาขางต๊องม้วนต้องเต้น) (ยาขางมวนท้อง-ท้องเต้น) ยาขางซาง ยาขางปากเน่าปากเหม็น

กลุ่มที่ 3 ตำรับยารักษาโรคมุตขึด (โรคทางเดินปัสสาวะ) เช่น ยามุตขึดลม (ยารักษาโรคลม) ยามุตขึดเป็นหนอง ยามุตขึดปวดลงแข้งลงขา ยามุตขึดคัน

กลุ่มที่ 4 ตำรับยารักษาโรคสาน (มีก้อนเนื้อในผิวหนังในร่างกายหรือเป็นอาการท้องแข็งเป็น

ดาน) เช่น ยาสานลมพิษปวดออกตามร่างกาย ยาสานเลือดชักเอ็นหด ยาผีสานลมล่า ยาสานลมท้องเต้น ยาแก้สานพิษผีสาร

กลุ่มที่ 5 ตำรับยาแก้ไข้ เช่น ยาไข้บ่อล่มบ่อสว่าง (ยาแก้ไข้ไม่ทุเลา) ยาแก้ไข้ดับเป๋วตัวร้อน (ยาแก้ไข้ดับตัวร้อน) ยาละอ่อนเป็นไข้ไห้อยู่บ่รู้ดัก (ยาแก้ไข้เด็กร้องให้ไม่หยุด)

กลุ่มที่ 6 ตำรับยาแก้โรคสัพปะ (หลากหลาย/ทั้งมวล) เช่น ยาแก้สัพปะ (ยาแก้หลายโรค) ยาแก้สัพปะพะยาติ (ยาแก้พยาธิหลายชนิด)

กลุ่มที่ 7 ตำรับยาแก้เบื่อ/กินผิด (แก้อาหารเป็นพิษ)/ผิดเดือน (ลมผิดเดือน) เช่น ยาเบื่อเห็ด (ยาแก้กินเห็ดพิษ) ยาแก้กินผิด (ยาแก้กินอาหารเป็นพิษ) ยาแก้เบื่อทุกอย่าง (ยาแก้อาหารเป็นพิษทุกอย่าง)

กลุ่มที่ 8 ตำรับยาแก้เลือดลม/ลมพิษ ยาแก้เป็นปี (เป็นลม) ยาลมมะเร็งครุด (โรคลมปัจจุบัน) เช่น ยาแก้เลือดลมร้าย ยาปิคนเฒ่า (ยาแก้คนแก่เป็นลม) ยาลมมะเร็งครุด (โรคลมปัจจุบัน) ยาแก้ลมพิษร้อนในอกในใจ

กลุ่มที่ 9 ตำรับยาแก้ปวด แก้เจ็บคอ ปวดศีรษะ เช่น ยาแก้หายเจ็บหัว ยาแก้เจ็บคอ ยาพาย (ปวดร้อน) กินดูกกินเอ็นเจ็บปวดทุกที่ ยาแก้ปวดสัพปะ (ปวดทุกอย่าง)

กลุ่มที่ 10 ตำรับยาแก้ก๋าน โรคก๋าน คือ อาการอ่อนเพลีย/ไม่มีแรง เช่น ยาก๋านไฟล้องก๋อง ยาแก้ก๋านสะปะก๋าร ยาออกก๋านสัพปะ (ยาเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการรักษาคนทำงานหนัก)

กลุ่มที่ 11 ตำรับยาแก้มะโหก (ริดสีดวงทวาร) เช่น ยาแก้มะโหก (อุจจาระเป็นเลือด) ยามะโหกได้เลี้ยง (ยารักษาโรคริดสีดวง ทวารหนัก) และยาริสดวง (ริดสีดวง)

กลุ่มที่ 12 ตำรับยาแก้เป็นเกี่ยว (ยาแก้ตะคริว) เช่น ยาแก้เกี่ยวขำหายใจ๋บ่ได้ (ยาแก้เกี่ยวค้างหายใจไม่ออก) ยาแก้เกี่ยวแล่นไปมา (ยาแก้ตะคริวไหลไปมา) ยาแก้เกี่ยวหลวง (ยาแก้ตะคริวหลวง)

กลุ่มที่ 13 ตำรับยาแก้เกี่ยวกับเลือดต่าง ๆ เช่น ยาเลือดบ่อตก (ยาเลือดไม่ตก) ยาแตงเลือด (ยาขับเลือด) ยาแก้เยี่ยวเป็นเลือด (ปัสสาวะเป็นเลือด)

กลุ่มที่ 14 ตำรับยาแก้เกี่ยวกับโรคฝีต่าง ๆ เช่น ยาแก้ฝีในท้อง ยาฝีลมุ ยาฝีพก เป็นต้น

กลุ่มที่ 15 ตำรับยาแก้ผอมแห้งแรงน้อย/ยาบำรุงกำลัง เช่น ยาคนหรือสัตว์เป็นแห้งเป็นผอม ยากำลังสำหรับคนที่ไม่มีกำลัง

กลุ่มที่ 16 ตำรับยาแก้พิษ เช่น ยาแก้พิษงู ยาแก้พิษฝีดาษ

กลุ่มที่ 17 ตำรับยาอื่น ๆ ได้แก่ ยาแก้ง่วง ยาเด็กร้องไห้ไม่ยอมหยุด ยาธาตุทั้ง 4 ยาข่ม ยาแก้ร้อนใน ยาแก้มะเร็ง ยาอายุวัฒนะ

2) ยาสมุนไพร แบ่งตามเภสัชวัตถุ หมายถึง สมุนไพรหรือวัตถุดิบที่นำมาใช้เป็นยา แบ่งเป็นพืชวัตถุ สัตว์วัตถุ ธาตุวัตถุ และอื่น ๆ ที่ใช้ร่วมในการปรุงยา ในการปริวรรตสามารถวิเคราะห์กลุ่มเภสัชวัตถุได้ดังนี้

(1) พืชวัตถุ พบการใช้ส่วนประกอบจากพืชชนิดต่าง ๆ เป็นส่วนผสมในตัวยาหลัก ได้แก่

ลำต้น: ไม้ไผ่ ปมตอกเกี้ยวซ้าย ไม้เค้น้ำ ไม้เดื่อป่อง ผิวไม้ไผ่ ไม้ขี้เหล็ก ไม้ลมแล้ง ไม้เป้าขาว

กิ่ง: ไม้เนาใน

ยอด: ยอดขาว ยอดมะแคว้ง ยอดหนาด ยอดไม้มะต้น ยอดข่อย รางคาว ยอดดอกด้าย ทูน (อ่านว่าตูน)

เครือ: เครือเขามอก ค้อนก้อมเครือ เครือเขาเขียว เครือผักแคบ

เปลือก: เปลือกมะขามป้อม เปลือกขนุน เปลือกไม้ลมแล้ง เปลือกไม้ช่อ

ใบ: ใบบัวฮา ใบบุลา ใบไผ่ ใบปู่ดิน ใบบง ใบหมาก ใบเป้าขาว ใบ้เป้าแดง ใบขิง ใบข่า ใบปูเลย

ราก: รากส้มกบ รากดอกหนุ่ม รากผักดิด รากไม้มะดุก รากไม้ถ่านไฟผี รากไม้สัก รากเครือเขาหมอก รากหญ้าขัด

ลำต้นใต้ดิน: ขิงแกง ข่า ปูเลย ขมิ้น หัวผักหาด หอมขาว หอมแดง เป็นต้น

ผล: ดีปลี มะขามป้อม มะขามส้มผักยาว

เมล็ด: งาดำ

สมุนไพรชนิดแห้ง: ขี้เมี้ยงแห้ง ขี้ยา

สมุนไพรประเภทหญ้า: หญ้าไซ หญ้าฮ้อมเกี่ยว หญ้าป่าเหี่ยวหมอง หญ้าหลับมืน หญ้าคำฮ้อย หญ้าฝากควาย

สมุนไพรประเภทผัก: ผักดีด ผักปูนก ผักง้วนหมู

สมุนไพรประเภทกาฝาก: กาฝากไม้ถ่อน กาฝากไม้ขี้เหล็ก กาฝากผักหละ กาฝากไม้สัก

(2) สัตว์วัตถุ พบการใช้ส่วนต่าง ๆ ของสัตว์หลายชนิดเป็นส่วนผสม ได้แก่ งาช้าง นอแรด กระดูกหมาดำ กระดูกอีแร้ง กระดูกกา กระดูกไก่ดำ หนังช้าง เขาแพะ เขากวาง ดีงูเหลือม ดีหมี เหงือกปลาบึก เขาควายเผือก เขี้ยวจระเข้ เขี้ยวเสือ เขี้ยวหมี กีบวัวดำ

(3) ธาตุวัตถุ สมุนไพรประเภทธาตุวัตถุ ได้แก่ ดินสอแก้ว

(4) วัตถุอื่น ๆ หมายถึง ประเภทของตัวยาที่แบ่งประเภทได้ยาก ส่วนใหญ่เกิดมาจากความเชื่อเช่น ไม้กวาด น้ำหม้อนึ่ง

3. การประพฤติปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ

จากการปริวรรตพับสาของนายประเสริฐ ฟักแก้ว ได้บันทึกข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้ 1) บันทึกแม่วันหนไท (แม่วันไต) เป็นลักษณะของปฏิทินทางเหนือที่บ่งบอกถึงวันที่จะดำเนินการเรื่องดีหรือไม่ดี **เช่น วันกาบใจ้ () วันดับเป้า วันรวายยี วันเมืองเหม้า วันเปิกสี วันกัดใส้** (วันเหล่านี้เกี่ยวกับการนับปีของชาวล้านนา) 2) บันทึกวันเม็ง (เรียกชื่ออย่างมอญ) เป็นการบันทึกเกี่ยวกับการกระทำการที่เป็นมงคล ควรดูวันดีหรือไม่ดีก่อน ตัวอย่างบันทึกมี ดังนี้ 3) วันหื้อของแก่ท่าน (วันให้ของแก่ผู้อื่น) เป็นการบันทึกเกี่ยวกับวันให้ของแก่ผู้อื่นว่า ให้แล้วจะได้ของคืนหรือไม่ และจะได้กี่เท่า 4) วันป่วย เป็นการบันทึกเกี่ยวกับวันป่วยที่ไม่ควรกระทำการใด ๆ ในวันนั้น เช่น ขึ้น 1 ค่ำ หรือ 3 ค่ำ ป่วยบ้านป่วยเรือน ไม่ควรสร้าง 5) วันเสียของที่ถูกใจ เป็นการบันทึกเกี่ยวกับการเดินทางไปที่ไหนอาจจะเสียของรักได้ เช่น ขึ้น 2 ค่ำ อยู่ไหล่ เดินทางไปเป็นพยานใหญ่ ไม่ดี นอกจากนั้น ยังบันทึกวัน ฤกษ์ยามต่าง ๆ เช่น วันไหม้โลกาวินาศ วันไฟลุก วันไม่ดีเผาศพ วันไปแลกเอาไม้เสาเรือน เดือนที่ไม่ให้สร้างบ้านเรือน สถานที่ตั้งบ้านเรือน

สรุป

ในการศึกษาบันทึกพับสาตำบลห้วยแก้ว พบว่า ส่วนใหญ่เก็บรักษาไว้ในวัดและโดยปราชญ์ชาวบ้าน จากการปริวรรตพับสาเหล่านี้ พบว่า มีจุดเด่น คือ มีพับสาแพทย์พื้นบ้านในการใช้สมุนไพรเป็นจำนวนมาก ทำให้ตำบลนี้มีแพทย์พื้นบ้านหรือหมอเมืองที่เชี่ยวชาญการใช้สมุนไพรจากท้องถิ่นในการบำบัดและรักษาโรค และมีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในการพัฒนาต่อยอดและการบริหารจัดการองค์ความรู้ ชุมชนตำบลห้วยแก้วอาจต้องดำเนินตามข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้ 1. ควรนำองค์ความรู้จากการปริวรรตครั้งนี้ไปจัดทำอย่างเป็นสารบบ อาจดำเนินการในรูปของการจัดทำเอกสารทางวิชาการ การจัดเก็บข้อมูลในระบบคอมพิวเตอร์เพื่อการสืบค้น เป็นต้น 2. ควรจะมีการส่งเสริมงบประมาณเพิ่มเติมเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้ 3. ควรมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อการถ่ายทอดองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านสืบทอดให้กับเยาวชนในชุมชน โดยอาศัยปราชญ์ท้องถิ่น (หมอเมือง) เป็นวิทยากรหลัก

ในการถ่ายทอดตามหลักสูตรดังกล่าว 4. ควรมีการต่อยอดงานวิจัย โดยมุ่งเน้นการวิจัยที่มุ่งผลต่อการนำไปใช้ในชุมชน ทั้งเรื่องของชุมชนมีส่วนร่วมทั้งในด้านการรักษาดูแลสุขภาพในเบื้องต้น การเข้ามามีบทบาทในการสืบทอดภูมิปัญญา และการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดให้กับเยาวชน โดยมีเป้าหมายให้ชุมชนรู้จักการรักษาดูแลสุขภาพและมีสุขภาพอนามัยที่ดี รวมถึงการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านต่อไปในอนาคต หากสามารถดำเนินการได้ดังที่กล่าวมา บันทึกพับสาพื้นบ้านของตำบลห้วยแก้วก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมวงกว้างอย่างอเนกอนันต์

บรรณานุกรม

กันทิมา สิทธิธัญกิจ และพรทิพย์ เติมวิเศษ (บรรณาธิการ). (2547*). คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

คะนึงนิตย์ ชื่นค้า. *การรวบรวมความรู้ด้านการวินิจฉัยโรคและแนวทางการรักษาทางการแพทย์พื้นบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา.* สืบค้นเมื่อ 12 ธันวาคม 2552, จาก http://sites.google.com/site/fhlbd49/rabb-sukhphaph-thxng-thin/thxd-bth-reiyn-rup-baeb

จีรเดช มโนสร้าย และอรัญญา มโนสร้อย. (2537). *เภสัชกรรมล้านนา: ตำรับสมุนไพรล้านนา.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

ประทีป ชุมพล. (2550*). เวชศาสตร์ฉบับหลวงกับการบูรณาการการแพทย์แผนไทยศึกษากรณีในเขตกรุงเทพมหานคร.* กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. (2548). *การดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเองด้วยยาสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการแพทย์แผนไทยพัฒนา.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 1.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 2.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 5.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 6.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 7.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 12.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 13*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 14.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 15.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และกันยานุช เทาประเสริฐ. (2547). *ตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนา สาขาหมอยา.* ม.ป.ท. ชุดโครงการวิจัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ชนเผ่าภาคเหนือ.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา. (2551). *การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านเพื่อการดูแลสุขภาพ ตำบลห้วยแก้ว อำเภอภูกามยาว จังหวัดพะเยา.* สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา.

เสาวภา พรสิริพงษ์. (2538). การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพร. ใน *การสัมมนาวิชาการการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย*, หน้า 25-43. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ.